

УДК 376-056.24:616.8-009.11

А.Б. Заплатинська

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ТА КОРЕКЦІЇ ПРОЦЕСІВ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ДІТЕЙ ІЗ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ

У статті висвітлено напрями формування та корекції процесів сенсорної інтеграції у дітей дошкільного віку із церебральним паралічем. Охарактеризовано шляхи розвитку сенсомоторного сприймання та побудови занять у корекційно-реабілітаційному середовищі сенсорної кімнати.

Ключові слова: сенсорна інтеграція, сенсорна кімната, корекційно-реабілітаційний процес, сенсомоторика, зорово-рухова координація.

В статті освітлено напрями формування і корекції процесів сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з церебральним паралічем. Охарактеризовано шляхи розвитку сенсомоторного сприймання і побудови занять у корекційно-реабілітаційному середовищі сенсорної кімнати.

Ключевые слова: сенсорная интеграция, сенсорная комната, коррекционно-реабилитационный процесс, сенсомоторика, зрительно-двигательная координация.

Найбільш повно у сучасних наукових дослідженнях та методичних розробках висвітлено засоби і методики корекції рухових порушень, наявних у дітей із церебральним паралічем. Однак питання організації умов стимулювання і розвитку їх сенсорної інтеграції, якому приділяли важливу роль визначні світові вчені Ж. Жак-Руссо, М. Монтесорі, Ф. Фребель, К.Д. Ушинський, С. Русова, Л.А. Венгер, Л.С. Виготський, А.В. Запорожець, Д. Айрес, залишаються поза увагою науковців і практиків та потребують методичного забезпечення цього процесу.

Загальновідомо, що за успішність засвоєння навчального матеріалу відповідає розвиток сенсомоторних навичок або їх несформованість [1]. У більшості дітей із церебральним паралічем спостерігається зниження або відставання у пізнавальному, емоційно-вольовому, особистісному розвитку, що викликано органічним ураженням кори головного мозку (О.М. Мастюкова, М.С. Певзнер, Г.Е. Сухарева та ін.). Тому дітям дошкільного віку із церебральним паралічем характерними є такі

супутні розлади як: нестійкість уваги та сприймання; фрагментарність сприймання в процесі встановлення подібності та відмінності між предметами; слабкість запам'ятовування; труднощі в аналітико-узагальнювальній мисленнєвій діяльності; недостатній рівень мовленнєвого розвитку та слабкість регуляційної мовленнєвої функції; низька пізнавальна активність, низька саморегуляція; недорозвиток емоційно-вольової сфери (Л.О. Бадалян, В.Г. Босих, Л.Т. Журба, В.Т. Кожевнікова, Е.Т. Лілін, Е.М. Мастюкова, Е.Н. Правдіна-Вінарська, К.А. Семенова, Е.Г. Сологубов, М.Б. Ейдінова та ін.).

Теоретичною основою впровадження корекційно-реабілітаційних занять із "сенсорної інтеграції" у спеціально створеному середовищі є теорія Л.С. Виготського: про закони розвитку дитини; структуру порушення та компенсаторні можливості мозку; системного підходу до вивчення порушеного розвитку; врахування зон розвитку у процесі організації розвивальної роботи та врахування індивідуально-диференційованого підходу. А також теоретико-практичні дослідження шляхів впровадження сенсорного виховання дітей дошкільного віку, які розробили В.Н. Аванесова, Л.А. Венгер, А.В. Запорожець, Н.П. Сакуліна, Н.Н. Поддьяков, Дж. Айрес та ін.

Сенсорний розвиток та виховання створюють необхідні передумови для формування психічних функцій і скеровані на розвиток зорового, слухового, тактильного, кінестетичного, вестибулярного, смакового, нюхового сприймання та їх інтегрування. Оскільки сприймання формуються на основі відчуттів різної модальності і у дошкільному віці є незавершеними (С.М. Вайнерман, Л.В. Філіппова та ін.), науковці констатують, що викликане відчуття однієї модальності у процесі взаємодії з предметом об'єднуються та інтегруються з іншими, даючи уявлення про нього загалом.

Психологи довели, що знання які отримано словесним шляхом і не підкріплено практичним вправлінням, чуттєвим досвідом є нестійкими, нечіткими (В.Н. Аванесова, Э.Г. Пілюгіна, Н.Н. Поддьяков), тому провідним у формуванні сенсомоторного сприймання є метод практичного вправління та безпосередньої взаємодії з предметом.

Повідну роль сенсомоторики у процесі сприймання визначали Б.Г. Ананьєв, А.В. Запорожець та ін. вказуючи, що поєднання роботи шкірно-механічного та рухового аналізаторів забезпечують інформацію про розміри, форму та інші якості предмета, тому першою стадією розвитку мислення названо стадію сенсомоторного інтелекту. Таким чином, рефлексорна концепція психіки І.М. Сеченова пояснює значення психомоторики в процесі сприймання простору та часу [2].

Передумовою побудови занять із сенсорної інтеграції для дітей дошкільного віку з церебральним паралічем є створення відповідного корекційно-реабілітаційного середовища, яке передбачає оптимальні

умови пізнання дитиною кожного об'єкта у сукупності його сенсорних якостей та ознак.

Одним із видів такого середовища визнано сенсорну кімнату як високотехнологічне приміщення, обладнане за індивідуальними проектами. У літературі зустрічаємо також назви: темна кімната, кімната психологічного розвантаження, кімната "Снузлін", кімната релаксації, мультисенсорна кімната. Іноді під сенсорною кімнатою розуміють певний симбіоз інтерактивного обладнання та матеріалів для сенсорного розвитку і виховання у традиційному сенсі цього поняття.

Предметно-розвивальне середовище сенсорної кімнати можна класифікувати за трьома великими блоками:

- середовище темної сенсорної кімнати потребує створення спеціального затемненого приміщення, у якому можемо спостерігати світлові ефекти;

- середовище світлої сенсорної кімнати, призначене для взаємодії дитини із м'якими модулями, кульковим басейном, аудіовізуальними й тактильними стимуляторами, іноді його називають „м'якою кімнатою”;

- середовище кімнати для сенсорно-моторного розвитку, це приміщення обладнане поліфункціональними засобами для розвитку та коригування координаційних, сенсорно-перцептивних здатностей шляхом взаємодії.

Отже, сенсорна кімната – це середовище, що складається із різного виду стимуляторів: проектори спеціальних ефектів, світлові трубки, фіброоптичні волокна, басейни, генератори запахів, спеціальна музика, водяні та віброзвукові ліжка, різні світлові, звукові і тактильні настінні панелі, мобіли тощо, які сприяють формуванню відчуттів та інтегруванню отриманої інформації шляхом практичного вправлення та безпосередній взаємодії із ними [4, С. 133-137].

За основу складання корекційних занять взято науково-методичні рекомендації В.В. Воронкової, І.Ю. Левченко, В.Г. Петрової, В.В. Ткачової, У.В. Ульєнкової.

На підставі вищеописаного виокремлено такі завдання корекційно-реабілітаційних занять для формування сенсорної інтеграції в умовах спеціально створеного середовища сенсорної кімнати:

1. формування тактильного та тактильно-рухового сприймання;
2. кінестетичний та кінетичний розвиток;
3. формування та вдосконалення загальної та дрібної моторики;
4. формування точності та цілеспрямованості рухів і дії;
5. формування та вдосконалення сенсорно-перцептивної діяльності;
6. розвиток графомоторних навичок;
7. розвиток зорового сприймання;
8. формування, розвиток та вдосконалення зорово-рухової координації;

9. розвиток слухового сприймання та слухо-голосової координації;
10. розвиток смакових та нюхових навичок;
11. формування сприймання простору та часу, вдосконалення просторово-часових орієнтацій;
12. формування на основі активізації роботи усіх органів відчуття адекватного сприймання явищ і об'єктів оточення;
13. корекція порушення пізнавальної сфери шляхом систематичної та цілеспрямованої роботи;
14. формування здатності до естетичного сприймання оточення;
15. збагачення словникового запасу на основі використання відповідної термінології.

Важливо пам'ятати, що практична діяльність викликає позитивні емоції у дітей та допомагає знижувати розумову втомлюваність.

Заняття у темній та світлій сенсорній кімнаті можуть організовуватися за різними формами (індивідуальні, підгрупові, групові), в залежності від складності порушення розвитку дитини та поставленої мети.

Проведення цілеспрямованої корекційної роботи попереджує виникнення у дітей із церебральним паралічем подальших порушень розвитку та сприяє формуванню психологічної бази вищих психічних функцій.

Основами напрямками укладання індивідуальної навчальної програми для формування та розвитку сенсорної інтеграції корекційно-реабілітаційної роботи вважаємо такі:

Формування тактильного та тактильно-рухового сприймання:

- **Тактильне сприймання** – визначення температурних особливостей - "Холодний, теплий, гарячий", баричних (маса, тиск) – "У чому відмінність?", "Визнач масу" та ін.
- **Тактильно-рухове сприймання** - важливу роль відіграють у процесі різноманітні трудові операції. Зокрема, ручна праця: ліпка, аплікація, конструювання, малювання, сортування. Рекомендуємо використовувати масаж долонь та відкритих ділянок тіла матеріалам різних фактур.

За умови використання світлої та темної сенсорної кімнати пропонуємо такі засоби: "Кулькові басейни", "Сенсорні панно", "Сенсорні доріжки", "Сухий душ", електромасажери, тактильні цифри та букви.

Також використовуємо як пасивне, так і активне сприймання досліджуваного предмета та застосовуємо такі завдання: ощупування, погладження, розминання, постукування, стискання; пошук на дотик названого предмета, знаходження кількох однакових предметів. Ускладнювати вправи можна зав'язавши очі.

Кінестетичний та кінетичний розвиток.

- **кінестетика** (пропріорецепція) – це відчуття руху завдяки м'язовим зусиллям. Роль кінестетичних відчуттів у психічній діяльності визначив І. М. Сеченов, який вважав їх регулятором руху та психологічною основою просторового бачення. М'язово-рухова чутливість є важливим компонентом процесу просторової орієнтації (Б. Г. Ананьєв, А. А. Люблінська).

Заняття для розвитку цього виду сприймань скеровані на осмислене виконання вправ: оволодіти елементами контролю м'язового тону, зняти напруження; володіти способами невербальної комунікації (міміка, пантоміма); формувати техніки руху (чіткий, плавний, фіксований, сповільнений); оволодіти різними якостями руху (швидко-повільно, важко-легко, м'яко-жорстко); формувати уявлення про схему власного тіла; формувати образ власного тіла в русі.

Використання технічних засобів темної сенсорної кімнати: "Бульбашкова колона", "Гелева лампа", "Плазма", "Дюрасел" та ін.

Формування, вдосконалення загальної та дрібної моторики і точності й цілеспрямованості рухів та дій.

Дитина раннього віку "живе" усім тілом виражаючи почуття радості, болю, тому будь-яке порушення загальної моторики призводить до зниження можливості виражати емоції. Отже, вміння рухатись означає пізнавати світ, себе та оволодівати власним тілом. Сигналом для фахівців та батьків слугують такі особливості розвитку дитини раннього віку: малорухливість, негнучкість; в'ялість, сонливість; рухи однієї половини тіла, що інтенсивніша за іншу.

Внаслідок органічного ураження кори головного мозку при дитячому церебральному паралічі виникає дефіцит у розвитку складнокоординованої графічно-рухової функції. Також зміни у м'язовому тонусі зумовлюють швидко втомлюваність дитини або неможливість утримувати олівець чи ручку. Недоліки діяльності нервової системи впливають на плавність та координування рухів у процесі підготовки руки до письма, малювання, тощо [3, с. 91-94].

Для успішного оволодіння навичками читання та письма важливо сформувати у дітей зорово-рухову, слухо-моторну координацію та координацію різних частин тіла. Зокрема доведено залежність розвитку мовлення від сформованості дрібної моторики руки (Г.А. Каше, Т.Б. Філічева, В.В. Цвинтарний) та підтверджено зв'язок впливу сформованості дрібної моторики та формування пізнавального розвитку дитини (О.Н. Ісеніна, М.М. Кольцова).

Таким чином, розвиток загальної моторики передбачатиме виконання вправ на рівновагу, метання, повзання, перевертання, стрибки, ходьбу, біг.

Упродовж першого року життя у дітей із церебральним паралічем помітними є порушення формування дрібної моторики: у 6 міс. дитина тримає зажатий кулак, рухає пальцями з труднощами; володіє односторонньою в'ялістю чи спастичністю; спостерігаємо судоми та тремор.

Для формування дрібної моторики виконуємо такі вправи: сортування, намотування, нанизування, шнурування, прищіпання, мозаїка, пазли, застібання, використання еспандера, різнофактурних м'ячів-їжачків та ін.

У процесі навчальних занять пропонуємо використовувати "Пальчикову гімнастику" та імітаційні рухи для кисті руки: миття, струшування, полоскання, одягання рукавиць, пальчики танцюють, погладжування тварини та ін.

Рекомендовані вправи та завдання можна проводити як окремі корекційні заняття у світлій сенсорній кімнаті та як елементи заняття в цілому.

Формування та вдосконалення сенсорно-перцептивної діяльності.

Це психологічне сприймання, яке за А. В. Запорожцем, відображає практичні дії і проявляється у рухах рук (обмацування предмета), рухах очей (простеження контуру предмета), у напруженні м'язів гортані (виділення звуку), а в онтогенезі – це процес хапання, обмацування, обстеження.

Виділено такі методи розвитку **сенсомоторних** навичок:

Обстеження (спеціально організований процес сприймання з метою використання його результатів у практичній діяльності) та порівняння (дидактичний метод та мисленнєва операція під впливом якої встановлюються риси подібності та відмінності між предметами, об'єктами, явищами).

Розвиток графомоторних навичок передбачає формування, розвиток, вдосконалення загальної та дрібної моторики, що є фактором психологічної бази для розвитку вищих психічних функцій. Вправи на розвиток координування графічних рухів: штрихування у різних напрямках, розфарбовування аркуша, домальовування, обведення, малювання за вказівкою, зразком. Також пропонуємо для виконання завдання на викладання, розкладання, перекладання предметів у заданому напрямі ін. [5, с. 13-17].

У полісенсорному середовищі світлої сенсорної кімнати формування графомоторних навичок відбуватиметься природніше під час слухання музики, зміни виконання завдань враховуючи потребу дитини, переключення уваги та ін.

Розвиток зорового сприймання та формування, вдосконалення зорово-рухової координації.

Це комплексний аналітичний процес великої кількості подразників, який включає довільність, цілеспрямованість, зорово-рухову координацію, навичку зорового обстеження, аналітико-синтетичну діяльність зорового аналізатора, об'єм та константність сприймання.

Рекомендовані для цього вправи формують уміння спостерігати, розширювати об'єм, точність, повноту зорового сприймання; дають змогу порівняти натуральні предмети; шукати відмінності у двох малюнках, наприклад: "Знайди відмінності", "Перевернуті зображення", "Розрізні зображення"; виконувати спеціальні вправи пов'язані з обведенням контуру.

Особливу увагу слід зосередити довкола співдії рухів рук та очей, стеження поглядом за дією руки: метання в ціль, "Дартс", "Хокей", "Футбол", "Баскетбол", та ін. Під час рухових занять рекомендуємо такі завдання: ходьба, катання на велосипеді, самокаті за визначеними розмітками, у вказаному напрямі та ін.

Розвиток слухового сприймання та слухо-голосової координації.

Вироблення немовних слухових образів та слухових образів слів за допомогою вправ: плескання, тупання, повторення проплесканої мелодії, пришвидшення чи сповільнення ходи, виконання завдань у визначеному темпі; відтворення ритму; виконання імітаційних рухів під музику, наприклад: "Тихо голосно", "Визнач, що чуєш", "Шумові коробочки", "Що чуєш?" [5, С. 44-48].

Також слухання музики у спеціальних релаксаційних або стимулюючих умовах має стійкий, визнаний медиками і психіатрами лікувально-терапевтичний ефект. Важливо також використовувати дитячу гру на музичних інструментах та спів.

Розвиток смакових та нюхових навичок.

Під час корекційних занять особливу увагу приділяємо використанню мовлення та слів, які визначають, характеризують нюхові та смакові відчуття.

Пропонуємо такі вправи: "Визнач за смаком", "Назви смак продуктів", "Згадай як пахнуть?", "Визнач за запахом". Для ускладнення вправ рекомендуємо зав'язувати очі, визначати відчуте надаючи словесні характеристики.

Формування сприймання простору та часу, вдосконалення просторово-часових орієнтацій.

Це особливий вид сприймання, який забезпечується інтегруванням роботи зорового, слухового, кінестетичного та кінетичного аналізаторів і необхідний організму для адаптації до середовища існування. Він визначається вмінням встановлювати співвідношення та взаємозв'язки між предметами та явищами.

Пропонуємо виконувати такі вправи: орієнтування в схемі власного тіла; розміщення предметів у просторі, моделювання простору розміщення предметів; орієнтування на аркуші паперу; рух та зміна руху у заданому положенні тіла.

Важливим у формуванні квазіпросторових уявлень є визначення місцезнаходження предметів один одного та вербалізація відповідей звітом про виконану роботу чи планування дій, які дитина буде виконувати: "Що де знаходиться?", "Що далі, що ближче до нас у кімнаті?" і т.д.

Формування сприймання часу має власні особливості, пов'язані з неможливістю його сприймання органами чуття. Він, час, сприймається лише неопосередкованим шляхом (цифри, стрілки, плескання). Дитині важко визначати часові інтервали (доба, тиждень, місяць, сезон, рік, їх послідовність та основні ознаки). Складність викликає також велика кількість термінології (швидко-повільно, вчора-сьогодні, до-після, тепер-потім і т.д.).

Дидактичним іграми перевіряємо та закріплюємо знання: "Коли дерева одягають це вбрання?", "Коли це буває?" і т.д.

Ефективним для цього є впровадження таких прийомів: використання мобілів та графічних моделей, їх щоденне ведення (заповнення, обговорення) із фіксуванням спостережень.

Формування на основі активізації роботи усіх органів відчуття адекватного сприймання явищ і об'єктів оточення; корекція порушення пізнавальної сфери шляхом систематичної та цілеспрямованої роботи; формування здатності естетично сприймати оточення; збагачення словникового запасу на основі використання відповідної термінології.

Основу пізнавального розвитку дитини дошкільного віку визначає її здатність до соціалізації, зокрема володіння знаннями, навичками та вмінням використовувати сенсорні еталони. До них відносимо такі поняття: форма – "Знайди предмет такої форми", "Знайди зайву фігуру"; величина – "Піраміда", "Далі-ближче"; колір – "Якого кольору предмет?", "Уточнимо якого кольору предмет" та ін. [5, с. 54-56].

Таким чином, цілеспрямоване формування у дітей дошкільного віку із церебральним паралічем сенсорної інтеграції шляхом використання різного роду завдань та вправ у спеціально створеному середовищі світлої та темної полісенсорної кімнати має позитивний вплив на формування навчальних навичок, попередження виникнення та подолання вторинних порушень розвитку шляхом використання компенсаторних можливостей мозку створює умови для успішної соціалізації дитини.

Список використаних джерел:

1. Бадалян Л.О. Невропатология: Учебник для студентов дефектологических факультетов высших педагогических учебных заведений – М.: Знание, 2003. – 368 с.
2. Батуев А.С., Куликов Г.А. Введение в физиологию сенсорных систем: Учеб. пособ. для студентов биолог. спец. ун-ов / Батуев А.С., Куликов Г.А., Куликов Г.А. – М.: Высшая школа, 1983. – 247с.
3. Эрнст Й. Кипхард. Как развивается ваш ребенок? / Таблицы сенсомоторного и социального развития: От рождения до 4-х лет. – М.: Теревинф, 2009. – 112 с.
4. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. - Вип. XII. Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 133-137.
5. Матиева Л. А., Удалова Э. Я. Сенсорное воспитание детей с отклонениями в развитии. Сборник игр и игровых упражнений. Серия: Специальная психология. – М.: Книголюб, 2008. – 128 с.

The article suggests ways of forming and correction processes of sensory integration in preschool children with cerebral palsy. Characteristic ways of sensomotor perception and construction activities in correctional and rehabilitation among sensory room.

Keywords: sensory integration, sensory rooms, correctional and rehabilitation center, sensomotor skills, visual-motor coordination.

Отримано 20.2.2012

УДК 376-056.36

Т.С. Калініна

**ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПСИХОЛОГА З ДІТЬМИ ІЗ ЗПР У
СПЕЦІАЛЬНОМУ ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ**

Стаття присвячена проблемам психологічного супроводу дітей з ЗПР у діяльності психолога. Розглянуто компоненти та основні етапи процесу психологічного супроводу в діяльності психолога. Сформульовані цілі і завдання психологічного супроводу.

Ключові слова: діти з ЗПР, психологічна допомога, психологічний супровід, спеціальний психолог.